

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ПОДОЛАННЯ ВІДЦЕНТРОВИХ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ СОЦІУМУ

FOREIGN POLICY IDENTITY OF UKRAINE WHILE OVERCOMING CENTRIFUGAL TRENDS IN SOCIAL DEVELOPMENT

Цирфа Ю.А.,

кандидат політичних наук,

*асистент кафедри міжнародного регіоналізму
Інституту міжнародних відносин*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Подолання відцентрових тенденцій становлення соціуму в контексті усунення етнонаціональних протиріч на державному рівні є однією з прямих передумов розвитку державних акторів у рамках глобалізаційних змін, інтеграції економік і взаємопроникнення культур. У зв'язку з цим визначено, що зовнішньополітична ідентичність України безпосередньо залежить від єднання суспільства, адже відносна стабілізація соціуму сприятиме формуванню цього соціально-політичного феномена.

Доведено, що держава виконує роль механізму, який здійснює певні соціальні функції, що впорядковують розвиток її народу та спрямовані на захист його специфіки на міжнародній арені. Інтенсифікація зв'язків країн і регіонів у сучасному світі не лише призводить до налагодження процесу зближення культур, а й гостро ставить питання про наявні відмінності соціумів. Оскільки населення України становить сукупність значної кількості етносів і націй, вони повинні взаємодіяти та співіснувати між собою в контексті розвитку власних традицій і культур, виробити єдину загальнодержавну ідеологію ідентичності, яка відрізняла б їх від «Інших» на міжнародній арені.

Як результат з'ясовано, що органи державної влади України мають працювати над досягненням такого духовно-психологічного стану жителів країни, за якого їхня належність до громадян єдиної держави відігравала б найвагомішу для них роль. Отже, нині формування зовнішньополітичної ідентичності України прямо залежить від перетворення держави на географічну цілісність, частини території котрої пов'язані господарським взаєморозумінням, а її населення відчуває духовну, мовну та культурну єдність. Тільки синтез сучасності і традицій може допомогти Україні стабілізувати її зовнішньополітичну ідентичність, адже остання повинна спиратися на безапеляційну підтримку монолітного суспільства, що характеризується значним ступенем єдності етнонаціональних груп.

Ключові слова: зовнішньополітична ідентичність, держава, соціум, Україна, етнос, нація, етнонаціональна політика.

To overcome centrifugal trends in social development while eliminating ethnonational contradictions at the state level is one of the direct prerequisites for the transformation of the state actors in the context of global changes, integration of economies and interpenetration of cultures. In this regard, the foreign policy identity of Ukraine is determined to be directly dependent on the unity of society, since the relative stabilization of the society would contribute to the formation of this social and political phenomenon.

The state is proved to play the role of the mechanism performing certain social functions that regulate the development of its people and aim at protection of the latter's peculiarities in the international arena. In the modern world, the intensification of relations between countries and regions leads not only to the convergence of cultures, but also raises the issue on the differences existing between the societies. As the population of Ukraine is a large number of ethnic groups and nations, they should interact and coexist in the context of development of their own traditions and cultures. However, they should elaborate a single nationwide ideology of identity that would distinguish them from the 'Others' in the international arena.

As a result, the state authorities of Ukraine are determined as those to achieve such a spiritual and psychological state of the inhabitants of the country when their feelings to be the citizens of a single state would play the most important role for them. Therefore, the formation of the foreign policy identity of Ukraine directly depends on the transformation of the state into the geographical integrity whose territorial parts are connected by economic mutual understanding and its population establishes spiritual, linguistic and cultural unity. Only the synthesis of modernity and traditions can help Ukraine to stabilize its foreign policy identity, since the latter should rely on the strong support of a monolithic society characterized by a great degree of unity of the ethnic groups.

Key words: foreign policy identity, state, society, Ukraine, ethnic group, nation, ethnonational politics.

Постановка проблеми. Протягом ХХ століття стабільність міжнародних відносин в основному залежала від мирного співіснування суверенних держав, однак нині все частіше представники політичної науки розглядають проблематику мирного співіснування націй усередині певної держави, адже воно прямо визначає різні принципи трактування суверенітету актора. З одного боку, суверенітет національних держав на сучасному

етапі може бути ослаблений на тлі збільшення ролі наддержавних організацій, з іншого – підірваний за рахунок самоорганізації етнонаціональних груп, котра часто є причиною сепаратизму в окремих регіонах. Отже, твердження М. Кітінга, що «територія пов'язана з ідентичністю і політикою» [1, с. 145], можна вважати базовим для так званого територіального мислення, котре постає як новий тип сприйняття всіх аспектів розвитку

й характеристик держави, включаючи і її зовнішньополітичну ідентичність.

Сьогодні в рамках міжнародної політичної науки йдеться про зіткнення двох принципових підходів – права націй на самовизначення й непопушності державних кордонів. У разі виникнення таких суперечностей у межах окремої держави вирішити їх на основі переговорів, використання норм міжнародного права й компромісів досить складно. По суті, часто подібний розвиток подій загрожує виникненням ланцюгової реакції етнічного розпаду державного актора та, як результат, руйнуванням його зовнішньополітичної ідентичності, котра базується на вибудованій ідентичності соціуму. У зв'язку з цим у політичних колах і серед представників наукової спільноти часто висловлюються думки, що «важливо відкинути твердження, згідно з якими кожен етнічно чи культурно відмінний від інших народ, нація або етнічна група має автоматичне право на створення власної держави, а всі держави повинні бути етнічно гомогенними. Навіть якщо державна політика спрямована на дотримання всіх цивільних прав, створення глобальної системи держав, заснованих переважно на етнічному принципі або на історичних претензіях, безумовно неможливе» [2, с. 118]. Отже, вагомою видається потреба в подоланні відцентрових тенденцій розвитку соціуму, адже саме досягнення його стабільного поступу й налагодження діалогу між ним і державою є прямою передумовою конструювання зовнішньополітичної ідентичності державного актора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна наука про міжнародні відносини, вивчаючи категорію зовнішньополітичної ідентичності держави, базується на наявних напрацюваннях низки філософських, соціологічних і політологічних теорій, адже нині все ще відбувається вибудовування окремого концепту трактування цього феномена в міжнародній політичній науці. Тому, розглядаючи проблематику конструювання зовнішньополітичної ідентичності держави, ми мали змогу звернутися до робіт, що стосуються подолання відцентрових тенденцій розвитку соціуму в контексті стабілізації етнонаціональної ситуації в державі, за авторством представників низки наук гуманітарного спрямування, зокрема Б. Бабаєвої [7], О. Бреського [3], М. Кітінга [1], Д. Найта [8], О. Пілюгіної [4], М. Рейхарда [6], М. Рябчука [5], А. Уткіна [2] тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте міжнародна політична наука нині не містить комплексних наукових розвідок, що фокусуються на питаннях подолання відцентрових тенденцій розвитку соціуму в процесі його етнонаціонального єднання. Відповідно, це питання є вагомим у контексті конструювання зовнішньополітичної ідентичності України, адже

вітчизняне суспільство постає у вигляді сукупності етнонаціональних груп, між якими ще має бути налагоджено діалог на горизонтальному рівні й, відповідно, вибудовано систему взаємозв'язків між соціумом і державою.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Отже, стаття має на меті розкрити сутність і роль відцентрових тенденцій розвитку соціуму в процесі формування зовнішньополітичної ідентичності України на тлі вагомості подолання наявних етнонаціональних протиріч, що призводять до розбалансування суспільства на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес глобалізації або етнонаціональна політика, яка імплементується в рамках певної держави, не повинні ставати причиною руйнування або знищення національних традицій і культур окремих народів, котрі взаємодіють у межах чітко окреслених державних кордонів, формуючи єдине суспільство. У свою чергу, взаємодія окремих етнонаціональних груп не повинна призводити до порушення державного суверенітету, адже держава як форма політичної організації конкретного народу є не тільки структурою для здійснення влади, а й виконує роль механізму, що здійснює певні соціальні функції, які впорядковують розвиток цього народу та спрямовані на захист його специфіки на міжнародній арені. Тобто вибудовування зовнішньополітичної ідентичності державного актора прямо залежить від налагодження взаємодії між державою та суспільством, адже цей тип ідентичності за своєю природою є соціально-політичним конструктом.

По суті, універсальною може вважатися ситуація, за якої увага дослідників приковується до держави, а на протилежному полюсі – до психіки індивідів, які формують її суспільство. «Серединний рівень» вивчення повсякденності, звичаїв, соціальних норм, самоврядування постає у фокусі політологічних досліджень у разі виникнення проблем взаємодії регіонального й загальнодержавного – центральних органів влади та окремих етнонаціональних груп. Відповідно, проблематика «серединного рівня» змушує змінюватися концепцію цілого, яким донині виступала національна держава й суспільство. У другій половині ХХ століття у вільному світі й у дещо скорочених формах – у соціалістичному таборі – починається трансформація знання і зміна уявлень про соціальний простір, що призводять до появи теорій, які побудовані на визнанні суспільної багатоплановості, несубстанціальності соціального. Ідея суспільства замінюється концептом організації соціального життя в часі і просторі [3, с. 33], суттєве значення для втілення якого має діяльність державного апарату.

Відкриття кордонів соціокультурного простору України внаслідок розпаду СРСР стимулю-

вало зростання можливостей культурного вибору, зумовлених включенням вітчизняного суспільства в глобальні мережі обміну інформацією та інтелектуальними ресурсами. Також почали активно відроджуватися і пристосовуватися до сучасних потреб власне українські культурно-історичні традиції. Як результат, істотно розширилася база культурно орієнтованих форм соціального досвіду. Крім того, українське суспільство стало однією з ланок світової ринкової системи, оскільки поетапно проводило модернізацію своїх економічних і політичних інститутів. Однак «модернізації в умовах глобалізації» притаманна низка особливостей, котрі пояснюються з наукового погляду раціонального вибору або економічної доцільності. Ключове значення для осмислення цих особливостей має питання про ступінь їх впливу на пріоритети й темпи трансформації культурних чинників. Дійсно, процеси повернення до споконвічних традицій українського народу на тлі панування радянської спадщини буття інтенсифікували дискусію щодо першорядних традицій у соціальній і політичній ідентифікації та поведінці громадян. Відповідно, вітчизняний соціум і, як наслідок, Українська держава розпочали пошуки своєї ідентичності, котра й нині формується за умов радикального зламу звичних культурних моделей.

Зважаючи на чітке розшарування соціуму за критерієм «Схід – Захід» та появу сепаратистських тенденцій, що стали причиною розгортання конфлікту на Донбасі 2014 року, Україна почала стабілізувати свою зовнішньополітичну ідентичність, порівнюючи свій історичний рух із західним типом розвитку. Відповідно, вона почала враховувати всесвітній досвід взаємодії держави й суспільства, який часто доводить, як саме гігантські соціальні протиріччя та розломи можуть поєднуватися з тенденційним рухом до універсальності й інтеграції.

Дійсно, актуальність діалогу різних етнонаціональних груп і культур зумовлена в Україні насамперед потребою політико-культурної консолідації вітчизняного суспільства, яка можлива на ґрунті змін, що стосуються витоків його попередньої життєдіяльності, по суті, стирання ідеї існування єдиного «радянського народу» та чіткої артикуляції національних інтересів держави. Однак нині зрозуміло, що характер цих змін, як і ритм їх упровадження в полікультурному, поліконфесійному українському суспільстві, різний для різних соціальних верств, етнонаціональних груп і культур. Крім того, ці процеси відбуваються на кожному історичному етапі розвитку країни заново й по-новому. Пізнати наявні культурні відмінності, що існують у соціумі, їхній генезис і природу – завдання великої складності для держави, котре до того ж не вирішується одномоментно. Асиміляція однієї культури культурою іншого

регіону або, навпаки, «консервування» цієї культури в її власних межах не вирішують головної проблеми сучасності й майбутнього – інтеграції культурних відмінностей. З іншого боку, інтенсифікація зв'язків країн і регіонів у сучасному світі призводить не тільки до налагодження процесу зближення культур, а й гостро ставить питання про наявні відмінності соціумів. Ті якості чи риси, котрі раніше розглядалися як відмінності в строках і формах розвитку певних регіонів чи суспільних груп, нині створюють для держави проблему, вирішення якої потребує чималих зусиль.

У контексті ідеї Нового Середньовіччя (маються на увазі періоди, які характеризуються високою стійкістю соціальних структур і культурних парадигм, а не ті періоди, котрі мають специфічні риси відомого нам історичного Середньовіччя [4, с. 148]), може бути вибудована нова лінія аргументації: зважаючи на загрозливе зростання нестабільності світу, Україна потребує сталого розвитку, збільшення наступності культури, визначення «ґрунтовних» для всього суспільства цінностей, адже нині Українська держава проходить транзитивний період свого розвитку, на початку якого її зовнішньополітична ідентичність виявилася розмитою. Особливе становище українського соціуму (проміжне між Заходом і Росією, між традиційним і сучасним суспільством) додатково ускладнює проблему самоідентифікації населення, вироблення критеріїв та ознак державно-національного устрою й, відповідно, визначення чіткого зовнішньополітичного курсу, який імплементувався б у процесі діяльності актора на міжнародній арені.

Сьогодні масова свідомість українців продукує різні, часто суперечливі образи соціальної ідентичності. Як правило, вони мають багатовимірну внутрішню структуру, що потребує використання різних вимірів їх аналізу – історичного, географічного, геополітичного, геокультурного тощо. Найвагоміші лінії розмежування дихотомічні, як-то: радянська – українська ідентичність, західна – східна ідентичність, європейська – російська ідентичність, сучасна – традиціоналістська ідентичність тощо [5, с. 5–6]. При цьому жоден із перерахованих аналітичних типів ідентичності, як правило, не існує сам по собі «в чистому вигляді» у свідомості конкретного українця. Має місце наявність свого роду гібридних, змішаних образів. Наприклад, радянська ідентичність у свідомості одних і тих самих людей за певних умов може поєднуватися з російською або східною ідентичністю.

Тому під час аналізу зовнішньополітичної ідентифікації України виникає низка ускладнень і суперечностей. Наявність у нашої держави (як і в будь-якого іншого суб'єкта міжнародних відносин) своїх особливих інтересів на світовій арені не викликає жодного сумніву. Але їх реалізація

можлива виключно за умови створення єдиного монолітного суспільства, котре послуговувалося б власною колективною ідентичністю й, відповідно, підтримувало вироблену зовнішньополітичну ідентичність держави. Як результат, органи влади мають працювати над створенням такого соціуму за рахунок упровадження відповідної етнонаціональної політики, котра змінила б переконання окремих верств населення в тому, що Україна може розглядатися як держава-нація: нині її населення становить сукупність значної кількості етносів і націй, котрі повинні взаємодіяти та співіснувати між собою в контексті розвитку власних традицій і культур, проте на тлі вироблення єдиної загальнодержавної ідеології ідентичності.

У цьому контексті можна виділити кілька вагомих аргументів. Стратегічні інтереси України не потрібно ототожнювати з інтересами жодної нації чи етнічної групи, які формують її населення: вони наднаціональні й цілком зумовлені особливими (передусім історико-культурними, природно-кліматичними й господарсько-географічними) чинниками розвитку держави. Тому вони можуть бути реалізовані не стільки в рамках національної політики, скільки в процесі імплементації зовнішньополітичного курсу. Зовнішньополітична ідентичність України, отже, має конструюватися не на основі етнічного чи національного, а за рахунок державно-правового єднання суспільства. Відповідно, соціальна ідентичність українців також визначатиметься не за їхньою етнічною спорідненістю, а з урахуванням громадянства. Із цього погляду всі громадяни України, незалежно від їхньої етнічної належності, можуть уважатися представниками однієї нації, оскільки вони живуть на території однієї держави.

Згадане трактування категорії «нація», безсумнівно, містить у собі реальний зміст – і соціально-етнічний, і культурно-історичний, і політичний, тобто цей феномен тлумачиться як складне й багатопланове явище сучасної дійсності. Тому в принципі нині й політологи, і керівництво держави могли б відійти від цього трактування нації та замінити його суто політичним визначенням – «суверенне населення». Під час застосування такого підходу населення України постає у вигляді соціального колективу, який включає безліч етнонаціональних груп, тому його ідентичність може вважатися загальною, тобто наднаціональною за своєю сутністю. Остання дає змогу розглядати Україну як єдине соціальне утворення, що послуговується власною зовнішньополітичною ідентичністю й, відповідно, може протиставити вагомим аргументи різноманітним сепаратистськи налаштованим угрупованням і рухам, котрі прагнуть розколоти країну за національною ознакою, адже її соціум складається з різних етнічних, расових, культурних, конфесійних

груп, проте на базі них уже склалася нова національно-історична спільнота – український народ. Оскільки державна територія консолідує окремі етнонаціональні групи, скріплюючи їх потужними важелями державності, майбутнє полінаціональної країни полягає в тому, щоб виховувати в народі державний образ думок, державні настрої й почуття, а також державний напрям волі [6, с. 64]. У цьому разі окремі суспільні групи на території України не відчуватимуть своєї «інакшості» та усвідомлюватимуть спільність своєї долі з українським народом.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У світовій науковій літературі й міжнародній політичній практиці держава все частіше трактується поза етнонаціональним змістом і постає у вигляді сукупності громадян, які проживають на її території. Оскільки протягом століть саме держави-нації, або національні держави, були єдиною відомою формою втілення ідеалів демократичного громадянського суспільства, конструювання зовнішньополітичної ідентичності держави має нині проходити паралельно з процесами складної, багатовимірної етнічної й політичної ідентифікації соціуму, що передбачає реалізацію владою стратегії поступової деєнізації державності та деєтатизації етнічності, не ставлячи під сумнів наявні інститути етнотериторіальних автономій. Причому мається на увазі не становлення якоїсь знеособленої, по суті, наднаціональної спільноти, а досягнення такого духовно-психологічного стану жителів України, за якого їхня належність до громадян єдиної держави відіграватиме все більшу роль. Зважаючи на складність полінаціональної карти України, необхідним убачається також формування якісно іншої загальнонаціональної багатогранної ментальності населення, яка воскресила б у свідомості українців усі духовні цінності – усе, що в них вічне і що, отже, може знайти місце в системі світової культури [7, с. 17].

Тож маємо констатувати, що нині формування зовнішньополітичної ідентичності України прямо залежить від перетворення держави на географічну цілісність, частини території котрої пов'язані господарським взаєморозумінням, а її населення відчуває духовну, мовну та культурну єдність [8, с. 515]. Найадекватнішим кроком за сучасних умов убачається розроблення та застосування стратегії, спрямованої на пошук Україною своєї ніші в системі геоекономічних зв'язків між різними регіонами світу, у світових технологіях, інформаційних, транспортних, фінансових потоках на основі використання її інтелектуальних і природних ресурсів, вигідності географічного положення тощо. Мова йде не про те, щоб держава розчинилася в уніфікованих цінностях глобальної економіки або пожертвувала своєю національ-

ною культурою виключно заради забезпечення проактивного розвитку. Ці процеси мають відбуватися на тлі збереження традицій і культурного побуту населення країни: тільки синтез сучасності і традицій, пошук їх гармонійних співвідношень

можуть допомогти Україні стабілізувати її зовнішньополітичну ідентичність, адже остання повинна спиратися на безапеляційну підтримку монолітного суспільства, що характеризується значним ступенем єдності етнопонаціональних груп.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Китинг М. Новый регионализм как возможность. *Россия в глобальной политике*. 2008. № 4. С. 143–148.
2. Уткин А.И. Глобализация: процесс и осмысление. Москва : Логос, 2001. 271 с.
3. Бреский О. Intermarum. Прологомены к пространственной политике в регионе. *Перекрестки: Журнал исследований восточноевропейского Пограничья*. 2011. № 3–4. С. 31–47.
4. Пилюгина Е. В. Концептуализация социального пространства в эпоху постмодерна. *Социология науки и технологий*. 2016. Т. 7. № 3. С. 139–150.
5. Рябчук М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності – Історичні причини та політичні наслідки. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2019. 252 с.
6. Reichhard M. European Spirit, Adaption to Market Economy and National Identity in Poland and Ukraine: National Culture and Its Influence on the European Integration, Advertising and Entrepreneurship. Hamburg : Diplomica Verlag, 2008. 294 p.
7. Бабаєва Б.А.-К. Ментальність як соціокультурний фактор розвитку суспільства. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. 2018. № 1 (40). С. 16–21.
8. Knight D.B. Identity and Territory: Geographical Perspectives on Nationalism and Regionalism. *Annals of the Association of American Geographers*. 1982. Vol. 72. № 4. P. 514–531.